

Ο χορός των ελληνικών εκλογικών συστημάτων*

Κώστας Χ. Χρυσόγονος, Καθηγητής Νομικής Σχολής ΑΠΘ

I. Εισαγωγή

Η ανάδειξη των προσώπων που καλούνται να ασκήσουν πολιτική εξουσία μέσω ανταγωνιστικών και περιοδικά επαναλαμβανόμενων εκλογών είναι γενικά μια απαιτητική διαδικασία, πρόσφορη να οδηγήσει σε διαφόρων ειδών στρεβλώσεις αν η κοινωνία δεν έχει κατακτήσει έναν σχετικά υψηλό βαθμό θεσμικής ωριμότητας. Γι' αυτό άλλωστε στην παγκόσμια πολιτική ιστορία ο κανόνας δεν είναι η εκλογή αλλά ο ορισμός ο ή η κληρονομική διαδοχή. Ένας από τους δείκτες της θεσμικής ωριμότητας είναι προφανώς η ανθεκτικότητα των πολιτικών θεσμών στον χρόνο. Έτσι παρατηρείται στην πράξη ότι επίπεδα σεβασμού των θεμελιωδών δικαιωμάτων είναι συνήθως υψηλότερα σε χώρες με συνταγματικά κείμενα μεγάλης συγκριτικά ηλικίας. Η συνταγματική σταθερότητα υποδηλώνει πως οι κοινωνικές και πολιτικές δυνάμεις αποδέχονται διαχρονικά τους κανόνες του πολιτικού «παιγνίου» και προσαρμόζονται σ' αυτούς, χωρίς να επιδιώκουν αλλαγές για λόγους ιδιοτελών και ευκαιριακών σκοπιμοτήτων, ή πάντως ότι έχει βρεθεί κάποιο σημείο ισορροπίας μεταξύ τους. Κατ' επέκταση τα ίδια ισχύουν και για το εκλογικό σύστημα, όπως το τελευταίο καταστρώνεται στους εκάστοτε εκλογικούς νόμους, αφού και εκείνο αποτελεί *latu sensu* μέρος, ενίοτε μάλιστα καθοριστικό μέρος, των κανόνων του παιγνίου.

Η Ελλάδα είναι ίσως η «πρωταθλήτρια» χώρα πανευρωπαϊκή στην παραγωγή συνταγματικών κειμένων, αφού όσα από αυτά ίσχυσαν κατά καιρούς ανέρχονται σε διψήφιο αριθμό (πάντως και η Γαλλία δεν απέχει πολύ). Ακόμη χειρότερη είναι η αστάθεια ως προς τα εκλογικά μας συστήματα, η οποία μάλιστα συνεχίζεται ακάθεκτη και μετά το 1975, δηλ. μετά τη θέσπιση του μακροβιότερου ελληνικού Συντάγματος. Οι αλλαγές είναι τόσο πολλές και τόσο στοχευμένες, ώστε να μπορεί να γίνει λόγος για έναν οιονεί χορό εκλογικών συστημάτων, όπου παραδόξως ή μη ο χορογράφος, δηλ. το εκάστοτε κυβερνών κόμμα, συχνά αποτυγχάνει στους στόχους του επειδή οι «χορευτές», δηλαδή οι ψηφοφόροι συμπεριφέρονται με απροσδόκητο τρόπο.

II. Η εποχή των πλειοψηφικών συστημάτων

Θεωρητικά εκλογές στην Ελλάδα διεξάγονταν ήδη από την περίοδο του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα, με βάση τις εντελώς ασαφείς σχετικές ρυθμίσεις του νόμου ΙΖ'/1822, που κατέληγαν σε μία διαδικασία έμμεση εκλογής ισοδύναμη κατ'ουσία με ορισμό των βουλευτών από τους τοπικούς προκρίτους. Πιο λεπτομερειακή ήταν η εκλογική «Οδηγία» του 1829 του Ιωάννη Καποδίστρια, αλλά και εκείνη διαπνεόταν από την ίδια ολιγαρχική φιλοσοφία. Μετά τη θέσπιση του Συντάγματος του 1844 ένας νέος εκλογικός νόμος καθιέρωσε για πρώτη φορά την άμεση ψηφοφορία, ταυτόχρονα όμως με τη χρήση χειρόγραφων ψηφοδελτίων. Με δεδομένο ότι οι εκλογείς ήταν αναλφάβητοι στη μεγάλη τους πλειονότητα, μυστικότητα ουσιαστικά δεν υπήρχε. Έτσι οι εκλογείς έμεναν εκτεθειμένοι σε αφόρητες πιέσεις, με αποτέλεσμα τις έξι από τις επτά βουλευτικές εκλογές της περιόδου 1844-1862 να κερδίσει η εκάστοτε κυβερνητική παράταξη.

Το άρθρο 66 του Συντ. 1864 καθιέρωσε τις αρχές της άμεσης, καθολικής και μυστικής «διασφαιριδίων» ψηφοφορίας. Η τελευταία αυτή διάταξη αποσκοπούσε κυρίως στην κατοχύρωση της μυστικότητας της ψηφοφορίας με την κατάργηση των χειρόγραφων ψηφοδελτίων, είχε όμως παρενέργεια στο θέμα του εκλογικού συστήματος, οδηγώντας στην καθιέρωση πλειοψηφικού. Σύμφωνα με το άρθρο 58 παρ. 2 εδ. β' του εκλογικού νόμου 4Γ' που ψήφισε το 1864 η ίδια η Β' Εθνοσυνέλευση, «η σχετική πλειοψηφία αναδεικνύει τους εκλεχθέντας». Σε κάθε εκλογικό τμήμα υπήρχαν τόσες κάλπες όσοι οι υποψήφιοι βουλευτές και ο ψηφοφόρος ήταν υποχρεωμένος να ψηφίσει σε όλες. Η κάλπη χωριζόταν σε δύο μέρη, άσπρο και μαύρο. Ο ψηφοφόρος έριχνε το σφαιρίδιο στο ένα ή στο άλλο, περνώντας το χέρι του μέσα από μία κυλινδρική οπή η οποία ήταν κοινή και για τα δύο μέρη. Έτσι μπορούσε να ψηφίσει θετικά ή αρνητικά για οποιονδήποτε υποψήφιο. Οι βουλευτικές έδρες κάθε περιφέρειας καταλαμβάνονταν από τους υποψηφίους που συγκέντρωναν τις περισσότερες θετικές ψήφους (σφαιρίδια στο άσπρο μέρος της κάλπης).

Το 1877 ψηφίστηκε νέος εκλογικός νόμος, ο ΧΜΗ', που δεν επέφερε ουσιαστικές μεταβολές στο εκλογικό σύστημα .

Το 1886 η κυβέρνηση Χ. Τρικούπη επέτυχε την ψήφιση δύο νομοσχεδίων (ν. ΑΤ 4Α' και ΑΤ 4Β') με τα οποία εκλογική περιφέρεια έγινε ο νομός αντί της επαρχίας, έτσι ώστε οι 74 περιφέρειες των εκλογών του 1885 να περιορισθούν σε 19 στις εκλογές του 1887. Επίσης

περιορίσθηκαν οι βουλευτικές έδρες από 245 σε 150 και εξομαλύνθηκαν οι αρκετά έντονες υπό τους προϊσχύσαντες εκλογικούς νόμους ανισότητες ως προς την κατανομή των εδρών στις περιφέρειες. Όμως οι αλλαγές ήταν μάλλον βραχύβιες, αφού ίσχυσαν σε δύο μόνο εκλογικές αναμετρήσεις, του 1887 και του 1890, και καταργήθηκαν με τον νόμο ΑΩΟΣ' το 1890, ύστερα από την επικράτηση του κόμματος του Θ. Δηλιγιάννη. Όλα αυτά είχαν πολιτική σκοπιμότητα, επειδή με την ευρύτερη περιφέρεια και τον περιορισμό του αριθμού των (συνολικών) εδρών χαλάρωνε κάπως η πελατειακή σχέση βουλευτή- ψηφοφόρων, και αντιστρόφως.

Με τη συνταγματική μεταβολή του 1911 τροποποιήθηκε το άρθρο 66 του Συντάγματος, ώστε να απαλειφθεί αναφορά στα σφαιρίδια και να καταστεί εφικτή η θέσπιση αναλογικού εκλογικού συστήματος. Ωστόσο, ο κοινός νομοθέτης δεν έκανε χρήση της ευχέρειας αυτής και έτσι στις εκλογικές αναμετρήσεις που επακολούθησαν (1912, 1915, 1920, 1923) ίσχυσε και πάλι το πλειοψηφικό του νόμου ΧΜΗ', με χρησιμοποίηση κατά βάση σφαιριδίου και παράλληλη εισαγωγή, σε περιορισμένο βαθμό, και του ψηφοδελτίου. Η εκλογική περιφέρεια παρέμεινε ευρεία (νομός) έως και το 1920. Στις εκλογές του 1923, υπό την κυβέρνηση των φιλοβενιζελικών πραξικοπηματιών του κινήματος του 1922, ίσχυσε η λεγόμενη «στενοευρεία», δηλ. στενή (επαρχία) στην Παλιά Ελλάδα και ευρεία (περιφέρεια Πρωτοδικείου) στις Νέες Χώρες, ενώ οι Μουσουλμάνοι της Δυτικής Θράκης και οι Ισραηλίτες του Δήμου Θεσσαλονίκης αποτέλεσαν ιδιαίτερους εκλογικούς «συλλόγους». Οι τροποποιήσεις αυτές είχαν σαφή υστεροβουλία, καθώς στην Παλιά Ελλάδα οι αντιβενιζελικοί ήταν συγκριτικά ισχυρότεροι και, υπό το κράτος πλειοψηφικού συστήματος, όσο μεγαλύτερες θα ήταν οι περιφέρειες τόσο πιο ολοκληρωτική θα ήταν η επικράτησή τους σε έδρες. Τον ίδιο σκοπό εξυπηρετούσε και η απομόνωση των Μουσουλμάνων και Ισραηλιτών από τις αντίστοιχες εκλογικές τους περιφέρειες, διότι αυτοί αναμένονταν ότι θα υπερψήφιζαν σε πολύ υψηλό ποσοστό τους αντιβενιζελικούς συνδυασμούς. Τελικά βέβαια τέτοιοι δεν συμμετείχαν καν στις εκλογές, λόγω των ανώμαλων συνθηκών σε συνέχεια του αποτυχημένου στρατιωτικού αντικινήματος του 1923.

III. Η ταλάντευση μεταξύ αναλογικών και πλειοψηφικών συστημάτων

Μετά την κατάργηση της βασιλείας με το δημοψήφισμα του 1924, το θνησιγενές Σύνταγμα του 1925/26 καθιέρωσε ρητά την αναλογική ως πάγιο εκλογικό σύστημα με το άρθρο 35. Ο ν. 3363/1926 διαίρεσε την επικράτεια σε τριανταεπτά πρωτοβάθμιες (ελάχιστονες) εκλογικές

περιφέρειες, τα όρια των οποίων ακολουθούσαν την υφιστάμενη διοικητική διαίρεση σε νομούς. Με τον ν. 3363/1926 παύουν επομένως να εκλέγονται οι βουλευτές αποκλειστικά ως πρόσωπα, όπως συνέβαινε υπό το προϊσχύσαν σύστημα του σφαιριδίου, και εκλέγονται πλέον ως μέλη ενός εκλογικού σχηματισμού και μάλιστα, κατά κανόνα, πολιτικού κόμματος. Κατά την πρώτη αυτή εφαρμογή του πάντως το αναλογικό σύστημα, παρά τις «ασφαλιστικές δικλείδες» που περιείχε ο εκλογικός νόμος σε ό,τι αφορά τη συμμετοχή στη δεύτερη και τρίτη κατανομή, οδήγησε σε πρωτοφανή κατακερματισμό των πολιτικών δυνάμεων. Εικοσιτρία, ούτε λίγο ούτε πολύ, κόμματα ή συνδυασμοί κατάφεραν να εκπροσωπηθούν στη νέα Βουλή. Έτσι μόνη λύση απέμεινε ο σχηματισμός «οικουμενικής» κυβέρνησης από τα τέσσερα μεγαλύτερα κόμματα.

Το Σύνταγμα του 1927 περιέλαβε, στα άρθρα του 36 και 43, σχεδόν αυτούσιες τις διατάξεις των άρθρων 35 και 42 Συντ. 1925/26, χωρίς όμως τη ρήτρα της διενέργειας των εκλογών «επί τη βάσει των αρχών της αναλογικής αντιπροσωπείας». Έτσι το εκλογικό σύστημα έμεινε να καθορισθεί από τον κοινό νομοθέτη. Την θέσπιση του νέου Συντάγματος ακολούθησε περίοδος κυβερνητικής αστάθειας, που τερματίστηκε το καλοκαίρι του 1928 με την επάνοδο του Ελευθερίου Βενιζέλου στην ενεργό πολιτική και την ορκωμοσία του ως πρωθυπουργού. Η επάνοδος αυτή συνοδεύθηκε από απροσχημάτιστη παραβίαση του Συντάγματος, με την αυθαίρετη έκδοση (με υπογραφή από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας Παύλο Κουντουριώτη) του νομοθετικού διατάγματος της 11.7.1928 «περί εκλογής βουλευτών», το οποίο κυρώθηκε εκ των υστέρων από την, εκλεγμένη με βάση τις διατάξεις του, νέα Βουλή.

Το ν.δ. της 11.7.1928 επανέφερε βασικά την χάραξη των εκλογικών περιφερειών του 1923 (επαρχία στην Παλιά Ελλάδα, περιφέρεια Πρωτοδικείου στη Μακεδονία, τη Θράκη και τα νησιά του Ανατ. Αιγαίου). Συνολικά, με βάση το άρθρο 1 ν.δ. 11.7.1928 και το π.δ. 14.7.1928, η επικράτεια χωρίστηκε σε 98 εκλογικές περιφέρειες, από τις οποίες οι μισές περίπου (47) ήταν μονοεδρικές, και οι υπόλοιπες κυμαίνονταν μεταξύ 2 και 7 εδρών, εκτός από τρεις (Αθηνών, Πειραιώς και Θεσσαλονίκης) με διψήφιο αριθμό εδρών. Χαρακτηριστικό είναι ότι, κατά το άρθρο 1 παρ. 6 και 7 ν.δ. 11.7.1928, οι Ισραηλίτες της Θεσσαλονίκης και οι Μουσουλμάνοι της Θράκης αποτελούσαν ιδιαίτερους εκλογικούς «συλλόγους», ουσιαστικά ιδιαίτερες περιφέρειες. Το εκλογικό σύστημα ήταν πλειοψηφικό ενός γύρου, με σχετική πλειοψηφία και δυνατότητα εκλεκτικής εγγραφής. Οι εκλογές του Αυγούστου 1928 οδήγησαν περίπου στην εξαφάνιση της κοινοβουλευτικής αντιπολίτευσης, αφού οι αντιβενιζελικοί, με περίπου 36% των ψήφων, δεν ξεπέρασαν τις 27 έδρες σε σύνολο 250.

Κατ' ουσία δηλαδή το ν.δ. της 11.7.1928 αποδείχθηκε αχρείαστο (αφού το εκλογικό σώμα έτσι κι αλλιώς θα έδινε κοινοβουλευτική πλειοψηφία στους βενιζελικούς).

Τον Μάιο του 1932, καθώς πλησίαζε το τέλος της βουλευτικής περιόδου, οι εκλογικές προοπτικές των Φιλελευθέρων διαγράφονταν δυσοίωνες, λόγω της δεινής κρίσης που είχε ενσκήψει στη διεθνή και στην ελληνική οικονομία. Έτσι ο ν. 5493 επανέφερε, αποκλειστικά για τις επικείμενες εκλογές, το αναλογικό σύστημα και τις εκλογικές περιφέρειες του 1926, με ορισμένες τροποποιήσεις. Τα αποτελέσματα των εκλογών του Σεπτεμβρίου 1932 απέδειξαν ότι οι φόβοι των εμπνευστών της εκλογικής μεταρρύθμισης ήταν αβάσιμοι. Στην πραγματικότητα, αντί η μεταρρύθμιση να αποτρέψει την καθαρή επικράτηση των αντιβενιζελικών, που αμφισβητούσαν την πολιτειακή αλλαγή του 1924 και επεδίωκαν την επαναφορά της βασιλείας, απέτρεψε την επικράτηση των βενιζελικών-δημοκρατικών. Οι τελευταίοι κέρδισαν 53% περίπου των ψήφων, αλλά μόλις 129 έδρες, επί συνόλου 250, λόγω και της διάσπασής τους σε πολλά μικρά κόμματα ή συνασπισμούς. Η οριακή κοινοβουλευτική πλειοψηφία αλλά και οι εσωτερικές αντιπαλότητες της δημοκρατικής παράταξης δεν άφηναν περιθώρια για σχηματισμό σταθερής κυβέρνησης. Έτσι, έγινε αναπότρεπτη η προσφυγή σε νέες εκλογές. Αυτές διεξάχθηκαν, τον Μάρτιο του 1933, με βάση τον ν. 3824/1929, ο οποίος επαναλάμβανε ουσιαστικά τις σχετικές με το εκλογικό σύστημα και τις περιφέρειες ρυθμίσεις του ν.δ. της 11.7.1928, καθιέρωνε δηλαδή πλειοψηφικό με «στενοευρεία» περιφέρεια και δυνατότητα εκλεκτικής εγγραφής. Ο βενιζελικός-δημοκρατικός «Εθνικός Συνασπισμός» με 46,32% κέρδισε 110 έδρες επί συνόλου 248, ενώ η αντιβενιζελική «Ηνωμένη Αντιπολίτευσις» με 46,19%, αλλά καλύτερη ισορροπία ψήφων στις εκλογικές περιφέρειες, κατέκτησε άνετη κοινοβουλευτική πλειοψηφία 136 εδρών.

Η νέα κυβέρνηση Π. Τσαλδάρη υπέθαλψε όμως στη συνέχεια παρακρατικές πρακτικές, με αποκορύφωμα την οργανωμένη από τον διοικητή της Γενικής Ασφάλειας (!) απόπειρα δολοφονίας του Ελ. Βενιζέλου και με κατάληξη το αποτυχημένο κίνημα του τελευταίου (και των στρατιωτικών υποστηρικτών του) τον Μάρτιο του 1935. Μετά την καταστολή του κινήματος, η κυβέρνηση οικειοποιήθηκε τη συντακτική εξουσία, εξέδωσε συντακτικές πράξεις, κατήγγησε τη Γερουσία και προκήρυξε εκλογές για Συντακτική Εθνοσυνέλευση. Αυτές διενεργήθηκαν τον Ιούνιο του 1935 με πλειοψηφικό σύστημα ευρείας περιφέρειας σε ολόκληρη τη χώρα και τα συμπράττοντα κυβερνητικά κόμματα, με 65% των ψήφων,

κέρδισαν σχεδόν το σύνολο των εδρών (290 επί 300) , καθώς η βενιζελική παράταξη απέσχε από την εκλογική αναμέτρηση.

Ακολούθησε η πραξικοπηματική παλινόρθωση της βασιλείας (10.10.1935), η οποία επικυρώθηκε με νόθο δημοψήφισμα. Μετά την επάνοδο του Γεωργίου Β' προκηρύχθηκαν εκλογές αναθεωρητικής Βουλής, τον Ιανουάριο του 1936, με το αναλογικό σύστημα του ν. 5493 του 1923, χωρίς όμως ιδιαίτερους εκλογικούς συλλόγους των Μουσουλμάνων και Ισραηλιτών και χωρίς «προνομιούχες» περιφέρειες των «ηρωϊκών νήσων» (α.ν. της 30.12.1935 «περί εκλογής βουλευτών»). Τα αντιβενιζελικά κόμματα υπερίσχυσαν σε ψήφους των βενιζελικών, με περισσότερο από 47% έναντι περίπου 44%, αλλά αυτό μεταφράσθηκε στην πενιχρή διαφορά μιας μόλις έδρας (143 και 142 αντίστοιχα).

IV. Η εμφυλιακή και μετεμφυλιακή περίοδος

Οι πρώτες μεταπολεμικές εκλογές διεξήχθησαν τον Μάρτιο του 1946, με το αναλογικό σύστημα του ν. 5493/1932 και τις εκλογικές περιφέρειες των εκλογών του 1936 (άρθρο 1 α.ν. 1020/1946). Οι εκλογές αυτές όμως έγιναν μέσα σε κλίμα τρομοκρατίας της ακροδεξιάς και με αποχή των πολιτικών σχηματισμών της κεντροαριστεράς και της κομμουνιστικής αριστεράς. Έτσι η χώρα γνώρισε στο διάστημα 1946-1950 δέκα κυβερνήσεις συνασπισμού του κέντρου και της δεξιάς, με διάφορες παραλλαγές ως προς τα κόμματα που συμμετείχαν.

Οι επόμενες εκλογές, τον Μάρτιο του 1950, κατέγραψαν περισσότερο αυθεντικά τις τάσεις του εκλογικού σώματος, καθώς ο εμφύλιος πόλεμος είχε ήδη λήξει, χωρίς βέβαια να παύσουν οι παρενέργειές του. Το εκλογικό σύστημα δεν άλλαξε. Αξιοσημείωτο είναι ακόμα ότι ο α.ν. 1398/1950 όρισε πως οι στρατιωτικοί θα ψηφίσουν σε ειδικά εκλογικά τμήματα, εκεί όπου βρίσκονται την ημέρα της ψηφοφορίας. Τούτο επαναλήφθηκε στις περισσότερες εκλογικές αναμετρήσεις που ακολούθησαν ως το 1964, αποτελώντας μόνιμο παράγοντα νόθευσης των αποτελεσμάτων τους, καθώς στα ειδικά εκλογικά τμήματα η δεξιά εμφανιζόταν πάντοτε υπερενισχυμένη, το κέντρο εξασθενημένο και η αριστερά σχεδόν ανύπαρκτη. Το αναλογικό σύστημα, σε συνδυασμό με την προϊούσα παρακμή των παραδοσιακών κομμάτων (Λαϊκό Κόμμα, Φιλελεύθεροι) και τη συνακόλουθη εμφάνιση πλειάδας νέων σχημάτων, οδήγησε πάντως το 1950 στον κατακερματισμό των πολιτικών δυνάμεων: Δέκα διαφορετικά κόμματα εκπροσωπήθηκαν στο νέο κοινοβούλιο και το μεγαλύτερο από αυτά, το Λαϊκό Κόμμα, δεν ξεπέρασε το 18,8% και τις 62 έδρες σε σύνολο 250.

Τον Ιούλιο του 1951 ψηφίσθηκε από τα τρία μεγαλύτερα κόμματα (Λαϊκό, Φιλελευθέρων και Ε.Π.Ε.Κ.) νέος εκλογικός νόμος (ν. 1878/1951) προκειμένου να εκκαθαρισθεί το πολιτικό τοπίο στις επικείμενες εκλογές, η διεξαγωγή των οποίων είχε ήδη προσδιορισθεί για τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους. Λέγεται συνήθως ότι ο ν. 1878 εισήγαγε για πρώτη φορά το σύστημα της «ενισχυμένης» αναλογικής στην Ελλάδα, πράγμα όχι απολύτως ακριβές, επειδή οι κυριότεροι μηχανισμοί πριμοδότησης των μεγαλύτερων κομμάτων είχαν κάνει την εμφάνισή τους στους ν.3363/1926 και 5493/1932, με τη διαφορά ότι το 1951 συνδυάστηκαν μεταξύ τους και γενικεύθηκε η χρήση τους. Ο ν. 1878/51 κατάργησε τη ρήτρα του «συν ένα» στην πρώτη κατανομή και προέβλεψε τη συμμετοχή μόνο των τριών πρώτων κομμάτων ή συνασπισμών στη δεύτερη, υπό την προϋπόθεση μάλιστα ότι συγκέντρωσαν 17% (τα κόμματα) ή 20% (οι συνασπισμοί) των ψήφων πανελλαδικά. Μεταξύ των τριών πρώτων σχηματισμών (ή των δύο πρώτων, αν δεν υπερέβαιναν τρεις τους παραπάνω φραγμούς) οι έδρες κατανέμονταν σχεδόν απολύτως αναλογικά, με ενοποίηση γι' αυτούς των δύο πρώτων κατανομών και υπολογισμό του συνόλου των ψήφων τους. Έτσι τα τρία κόμματα, τα οποία ψήφισαν τον νόμο, προσέβλεπαν αφ' ενός σε μεγέθυνση της «λείας» τους, με τον περιορισμό των διατιθέμενων στην πρώτη κατανομή εδρών, λόγω της ύψωσης του μέτρου σ' αυτή μετά την κατάργηση του «συν ένα», και αφ' ετέρου σε ακριβοδίκαιη διανομή της μεταξύ τους. Στο μέτρο αυτό βέβαια η «ενισχυμένη» του 1951 διαφοροποιείται ουσιωδώς από την «ενισχυμένη» του 1958 και εξής, όπου κυρίαρχο χαρακτηριστικό ήταν η διόγκωση της κοινοβουλευτικής δύναμης του πρώτου κόμματος.

Στην πραγματικότητα το Λαϊκό Κόμμα συμπεριφέρθηκε ως πολιτικός αυτόχειρας με την ψήφιση του νόμου αυτού: Η κάθοδος του στρατάρχη Αλ. Παπάγου επικεφαλής του «Ελληνικού Συναγερμού» στον εκλογικό στίβο το περιόρισε, τον Σεπτέμβριο του 1951, στο πενιχρό 6,6% και δύο μόλις έδρες. Τη μερίδα του λέοντος απέσπασαν ο «Συναγερμός» με 36,5% και 114 έδρες, επί συνόλου 258, η Ε.Π.Ε.Κ. με 23,4% και 74 έδρες και το «Κόμμα Φιλελευθέρων» με 19% και 57 έδρες. Ούτε και αυτή τη φορά ωστόσο τα κόμματα του Κέντρου κατάφεραν να ξεπεράσουν τις μεταξύ τους διαφωνίες και να αξιοποιήσουν μακροπρόθεσμα την -ισχνή άλλωστε- κοινοβουλευτική τους πλειοψηφία. Έτσι τον Αύγουστο του 1952, ως συνέπεια και της ασφυκτικής σχετικής πίεσης της αμερικανικής πρεσβείας, κατατέθηκε στη Βουλή νομοσχέδιο για την επαναφορά του πλειοψηφικού συστήματος.

Ο ν. 2228/1952 επανέφερε ουσιαστικά το πλειοψηφικό των εκλογών του 1933. Η εκλογική περιφέρεια ήταν ευρεία (νομός) στις Νέες Χώρες και στενή στην Παλιά Ελλάδα (επαρχία), ενώ ιδιαίτερες εκλογικές περιφέρειες αποτελούσαν οι πρώην δήμοι Αθηνών και Πειραιώς. Στις εκλογές του Νοεμβρίου 1952 ο «Ελληνικός Συναγερμός» κατήγαγε θριαμβευτική νίκη, με 49,22% των ψήφων και 247 έδρες σε σύνολο 300. Οι κοινοί συνδυασμοί ΕΠΕΚ-Φιλελευθέρων δεν ξεπέρασαν το 34,22% και, λόγω του εκλογικού συστήματος, περιορίστηκαν στις 51 έδρες. Η ΕΔΑ, με 9,55%, έμεινε χωρίς κοινοβουλευτική εκπροσώπηση. Είναι χαρακτηριστικό ότι, ακόμη και αν παρέμενε το εκλογικό σύστημα του 1951, ο «Ελληνικός Συναγερμός» θα εξασφάλιζε άνετη κοινοβουλευτική πλειοψηφία 173 εδρών. Κατά συνέπεια, όπως και το 1928, η αντικατάσταση της αναλογικής με πλειοψηφικό, προκειμένου να εξασφαλισθεί κυβερνητική σταθερότητα, αποδείχθηκε περιττή και μάλιστα οδήγησε σε απελπιστική κοινοβουλευτική συρρίκνωση της αντιπολίτευσης.

Το 1954 ψηφίστηκε νέος εκλογικός νόμος, ο οποίος καθιέρωνε αμιγές πλειοψηφικό, χωρίς διαγραφές ή πρόσθετες (εκλεκτικές) εγγραφές, σε δεκατέσσερις ευρύτατες εκλογικές περιφέρειες, ο ν. 2800. Το σύστημα τούτο, εάν εφαρμοζόταν, θα οδηγούσε σχεδόν σε κοινοβουλευτική παμψηφία του ισχυρότερου κόμματος και, μπροστά στον κίνδυνο εξαφάνισής τους, θα παρακινούσε πιθανότατα τα κόμματα του κέντρου και της αριστεράς στη συγκρότηση εκλογικού «λαϊκού μετώπου». Μετά τον θάνατο του Αλ. Παπάγου, τον Οκτώβριο του 1955, και την ανάθεση της πρωθυπουργίας στον Κ. Καραμανλή, η νέα κυβέρνηση, αντιλαμβανόμενη το ενδεχόμενο αυτό, κατέθεσε εκλογικό νομοσχέδιο, το οποίο έγινε νόμος του κράτους λίγες ημέρες πριν από το τέλος της ίδιας χρονιάς (ν. 3457/1955). Στο ιδιόμορφο σύστημα του ν. 3457 («τριφασικό» χαρακτηρίστηκε σκωπτικά από την αντιπολίτευση και τον τύπο), το οποίο ευθύς αμέσως δέχθηκε βολές για αντισυνταγματικότητα, υποστηρίχθηκε από τον εμπνευστή του ότι «προσήκει ο τίτλος του πλειοψηφικού με περιορισμένην εκπροσώπησης της μειοψηφίας». Ο χαρακτηρισμός του ως κυρίως πλειοψηφικού έχει έρεισμα στο μέτρο που αποφασιστική σημασία για τη διαμόρφωση των κοινοβουλευτικών συσχετισμών είχε η κατάκτηση της, σχετικής έστω, πλειοψηφίας στις μικρές περιφέρειες, πράγμα βέβαια καθόλου ανύποπτο από πολιτική άποψη.

Από την οπτική γωνία της κυβέρνησης Καραμανλή και της «Εθνικής Ριζοσπαστικής Ενώσεως» (Ε.Ρ.Ε.), την οποία ίδρυσε ο πρωθυπουργός στις αρχές Ιανουαρίου 1956 και προσχώρησε σ' αυτή η πλειοψηφία των στελεχών του «Συναγερμού», το εκλογικό σύστημα

του ν. 3457/1955 συνιστούσε παραχώρηση προς τα κόμματα της κεντρώας ιδίως αντιπολίτευσης. Από τη σκοπιά όμως των τελευταίων (Κόμμα Φιλελευθέρων, Φιλελεύθερη Δημοκρατική Ένωση, Ε.Π.Ε.Κ. κ.ά.), αν και καλύτερο του ν. 2800/1954, δεν έπαυε να είναι απολύτως απαράδεκτο, καθώς τους αφαιρούσε κάθε ρεαλιστική δυνατότητα διεκδίκησης της εξουσίας, έστω και αν συνεργαζόταν μεταξύ τους. Δημιουργούσε μάλιστα και φόβους εξοβελισμού τους από το Κοινοβούλιο, εάν επιλαχόντες ήταν οι συνδυασμοί της Ε.Δ.Α., η οποία είχε πραγματοποιήσει εντυπωσιακές προόδους στις δημοτικές εκλογές του 1954. Έτσι ο εκλογικός νομοθέτης του ν. 3457/55 κατόρθωσε το ακατόρθωτο: Να εξαναγκάσει ουσιαστικά το κέντρο και την αριστερά να σχηματίσουν το μοναδικό στην ελληνική ιστορία λαϊκό μέτωπο, έξι μόλις χρόνια μετά τη λήξη του αιματηρού εμφυλίου πολέμου και την πολιτική και κοινωνική απομόνωση της ηττημένης σ' αυτόν πλευράς.

Εντυπωσιακό ήταν και το αποτέλεσμα των εκλογών της 19.2.1956: Η Ε.Ρ.Ε., με 47,38%, έλαβε 165 έδρες, ενώ η «Δημοκρατική Ένωση», η οποία, με επικεφαλής τον Γ. Παπανδρέου, συσπείρωνε περίπου την ολότητα του εκτός Δεξιάς πολιτικού φάσματος, μόλις 132 σε σύνολο 300 εδρών, παρά το ότι υπερίσχυσε σε ψήφους, με 48,15%. Είναι αξιοσημείωτο ότι η ψήφος των στρατιωτικών και των δημοσίων υπαλλήλων, η οποία καταγγέλθηκε ως προϊόν βίας, ήταν υπέρ της Ε.Ρ.Ε. σε ποσοστό 77% (Δ.Ε. 18,9%). Χωρίς τις ψήφους των στρατιωτικών η Ε.Ρ.Ε. δεν θα ξεπερνούσε το 45,6%, έναντι 49,4% της Δ.Ε., θα είχε όμως, παρ' όλα αυτά, απόλυτη (155 έδρες) κοινοβουλευτική πλειοψηφία, χάρη στο προκλητικά μεροληπτικό εκλογικό σύστημα. Το τελευταίο λειτουργούσε ως αμιγές πλειοψηφικό στις περιφέρειες 1-3 εδρών, δηλ. κυρίως περιφέρειες όπου υπερτερούσε το αγροτικό στοιχείο και η δύναμη της δεξιάς ήταν παραδοσιακά ενισχυμένη, και ως πλειοψηφικό με περιορισμένη εκπροσώπηση της μειοψηφίας στις περιφέρειες 4-10 εδρών. Αντίθετα, στις περιφέρειες άνω των 10 εδρών, δηλ. στα μεγάλα αστικά κέντρα, όπου ήταν εμφανής και αναμενόμενη η υπεροχή του κέντρου και της αριστεράς, το σύστημα λειτουργούσε ως αναλογική μεταξύ των δύο πρώτων σχηματισμών. Ουσιαστικά επρόκειτο για φωτογραφικές υπέρ συγκεκριμένης πολιτικής παράταξης ρυθμίσεις. Το κωμικοτραγικό μάλιστα ήταν ότι η αντισυνταγματική αυτή στόχευση ομολογούνταν απροσχημάτιστα στην εισηγητική έκθεση του νομοσχεδίου (ΚΝοΒ 1955, σ. 1410), με τη διατύπωση ότι το ζητούμενο είναι να αποκτήσει (ξανά) η χώρα «Κυβέρνησιν Εθνικήν», δηλαδή υπό τα πολιτικά συμφραζόμενα της εποχής κυβέρνηση εθνικοφρόνων και όχι κομμουνιστών ή συνοδοιπόρων (!).

Στις αρχές του 1958 ο πρωθυπουργός Κ.Καραμανλής, ήρθε σε συνεννόηση με τις ηγεσίες των κεντρώων κομμάτων και επακολούθησε η κατάθεση σχεδίου νέου εκλογικού νόμου στη Βουλή το οποίο υπερψηφίσθηκε και με βάση εκείνον (ν. 3822/1958) διεξάχθηκαν βουλευτικές εκλογές τον Μάιο του 1958. Επρόκειτο για επαναφορά του συστήματος «ενισχυμένης» (κατ' ουσίαν εξασθενημένης, δηλ. ανάμικτης με ισχυρά πλειοψηφικά στοιχεία) «αναλογικής», με αλλαγές όμως σε σχέση με το σύστημα του ν.1878/1951. Η ειδοποιός διαφορά της «ενισχυμένης» του 1958 από την «ενισχυμένη» του 1951 έγκειται στην προσμέτρηση, κατά τη δεύτερη κατανομή, του συνόλου των ψήφων των μετεχόντων σχηματισμών για την κατάληψη των υπολοίπων εδρών, χωρίς να υπολογίζονται όσες παραχωρήθηκαν ήδη στην πρώτη. Έτσι ευνοούνταν ιδιαίτερα ο ισχυρότερος από τους μετέχοντες. Είναι ενδεικτικό ότι η πρώτη Ε.Ρ.Ε. με 41,1% των ψήφων απέσπασε 171 έδρες (περίπου 38% περισσότερες σε σχέση με την ιδανική αναλογία εδρών-ψήφων) και η δεύτερη Ε.Δ.Α. με 24,4% μόλις 79 έδρες (μόνο 8% περισσότερο). Τρίτο ήρθε το κόμμα των Φιλελευθέρων με 20,6% και 36 μόνο έδρες, λόγω του εκλογικού συστήματος στο οποίο είχαν τόσο ασύνετα συμφωνήσει οι αρχηγοί του, ενώ ο ετερόκλητος συνασπισμός «Προοδευτική Αγροτική Δημοκρατική Ένωσις», με 10,6%, περιορίστηκε στις 10 έδρες. Εάν ίσχυε η «ενισχυμένη» του 1951, η Ε.Ρ.Ε. θα είχε σχετική μόνο κοινοβουλευτική πλειοψηφία με 140 έδρες και το Κόμμα Φιλελευθέρων θα ανέβαινε στις 69. Φαίνεται, εξάλλου, ότι η σύμπραξη της ηγεσίας των Φιλελευθέρων με την Ε.Ρ.Ε. κατά την ψήφιση του εκλογικού νόμου και οι σκανδαλωδώς δυσμενείς για τους συνασπισμούς (προκειμένου να αποτραπεί η συνεργασία της Ε.Δ.Α. με τα μικρά κόμματα της κεντροαριστεράς) διατάξεις του, επηρέασαν το αποτέλεσμα. Η αυξημένη απήχηση της Ε.Δ.Α. ίσως να εξηγείται εν μέρει και από την αποδοκιμασία των μεθοδεύσεων αυτών από τμήμα του εκλογικού σώματος.

Η παρουσία της Ε.Δ.Α. ως αξιωματικής αντιπολίτευσης προκάλεσε μεγάλη νευρική κατάσταση, όχι μόνο στην κυβέρνηση αλλά και σε εξωκοινοβουλευτικά και εξωελληνικά κέντρα εξουσίας. Τούτο έδωσε το έναυσμα για την παραπέρα ανάπτυξη του παρακράτους, αλλά και για την καλλιέργεια κλίματος ανησυχίας στους ίδιους τους κρατικούς μηχανισμούς, όπως κυρίως οι ένοπλες δυνάμεις, με κατάληξη τη βαθμιαία διαμόρφωση προϋποθέσεων εκτροπής από τον κοινοβουλευτισμό.

Στον περιορισμό, ή πάντως τη συγκράτηση της αύξησης, της κοινοβουλευτικής δύναμης της Ε.Δ.Α. φαίνεται όμως ότι απέβλεπαν και οι τροποποιήσεις που επέφερε ο ν. 4173 της 25/27.6.1961 στο εκλογικό σύστημα. Ειδικότερα με το άρθρο 1 επανήλθε η ρήτρα του «συν

ένα» για τον υπολογισμό του εκλογικού μέτρου στις ελάσσονες περιφέρειες (διαίρεση του συνολικού αριθμού των εγκύρων ψήφων με τον αριθμό των εδρών της περιφέρειας αυξημένο κατά ένα). Επίσης το όριο συμμετοχής στη δεύτερη κατανομή μειώθηκε στο 15% για τα αυτοτελή κόμματα, 25% για συνασπισμούς δύο και 30% για συνασπισμούς τριών και άνω κομμάτων, ενώ προβλέφθηκε η συμμετοχή σ' αυτή και του τρίτου σε πανελλαδική εκλογική δύναμη αυτοτελούς κόμματος. Διατηρήθηκε ανέπαφη πάντως η «καρδιά» του συστήματος της «ενισχυμένης» αναλογικής, δηλαδή ο υπολογισμός του συνόλου των ψήφων των κομμάτων στη δεύτερη κατανομή.

Στις εκλογές της 29.10.1961 η Ε.Ρ.Ε. επικράτησε άνετα, με 50,81% των ψήφων και 176 έδρες, έναντι 33,66% και 100 εδρών του συνασπισμού Ενώσεως Κέντρου-Κόμματος Προοδευτικών και 14,63% και 24 εδρών του Π.Α.Μ.Ε. (συνασπισμός Ε.Δ.Α. και Εθνικού Αγροτικού Κόμματος). Κύριο χαρακτηριστικό ωστόσο των εκλογών εκείνων ήταν οι καταγγελίες για την άσκηση πρωτοφανούς σε έκταση βίας και νοθείας, η οποία είχε ως συνέπεια την ουσιώδη αλλοίωση των αποτελεσμάτων τους. Ακολούθησε μία πολιτική κρίση διαρκείας, που οδήγησε στην παραίτηση του Κ. Καραμανλή από την πρωθυπουργία τον Ιούνιο του 1963 και στον σχηματισμό κυβέρνησης υπό τον εξωκοινοβουλευτικό Π. Πιπινέλη (έλαβε ψήφο εμπιστοσύνης από τους βουλευτές της Ε.Ρ.Ε.).

Τον Ιούλιο η νέα κυβέρνηση κατέθεσε εκλογικό νομοσχέδιο, που έγινε νόμος του κράτους τον Σεπτέμβριο (ν. 4322/63). Οι ρυθμίσεις της «ενισχυμένης» αναλογικής του 1961, τροποποιήθηκαν ελαφρά (άρθρα 5 και 6 ν. 4322). Η επίδραση των αλλαγών αυτών ήταν ασήμαντη, καθώς δεν έθιγαν τον πυρήνα του συστήματος της «ενισχυμένης», δηλ. τη διπλή ή τριπλή προσμέτρηση των ίδιων ουσιαστικά ψήφων. Ακολούθησαν η διεξαγωγή εκλογών τον Νοέμβριο του 1963, με πρώτη την Ένωση Κέντρου χωρίς κοινοβουλευτική αυτοδυναμία, η διάλυση της Βουλής και η διεξαγωγή νέων εκλογών τον Φεβρουάριο του 1964, όπου το κόμμα εκείνο θριάμβευσε με 52,7% των ψήφων και 171 έδρες.

Συμπερασματικά μπορεί κανείς να παρατηρήσει ότι οι μεταβολές στο εκλογικό σύστημα συναρτώνταν άμεσα προς την παθολογία της πολιτικής μας ζωής κατά το διάστημα 1946-1967: Στις εκλογές του 1946 και 1950 η ανάγκη απόδειξης της πολυφωνικού και δημοκρατικού χαρακτήρα του κράτους, παρά την ένοπλη αμφισβήτησή του από την κομμουνιστική αριστερά, ή και εξαιτίας της ως ένα σημείο, οδηγούσε στην εφαρμογή της αναλογικής. Το 1951-52 άρχισε να αναδεικνύεται ως κύριο πολιτικό πρόβλημα η εξασφάλιση

της κυβερνητικής σταθερότητας, απαραίτητης άλλωστε για την υποβοήθηση της οικονομικής ανόρθωσης της χώρας. Η συμπεριφορά του εκλογικού σώματος θα αρκούσε για να λύσει το πρόβλημα αυτό, χωρίς τη «συμβολή» του εκλογικού νομοθέτη υπό τη μορφή της καθιέρωσης πλειοψηφικού συστήματος. Το τελευταίο αποδείχθηκε όχι μόνο περιττό αλλά και επιζήμιο, αφού περιόρισε ασφυκτικά την κοινοβουλευτική παρουσία της αντιπολίτευσης. Πέρα όμως αυτό, η διατήρησή του θα μπορούσε μακροπρόθεσμα να εμβάλει τα κεντρώα κόμματα στον πειρασμό της συνεργασίας με την αριστερά, καθώς διαφορετικά θα ήταν πολύ δύσκολο να διεκδικήσουν την ανάκτηση της εξουσίας.

Εφόσον επομένως ούτε η αναλογική ούτε το πλειοψηφικό φαινόταν σε θέση να συμβάλλουν στην ισορροπημένη λειτουργία του πολιτικού μας συστήματος, ο εκλογικός νομοθέτης ήταν εκ των πραγμάτων αναγκασμένος να αναζητήσει τη λύση σε μία μορφή μικτού εκλογικού συστήματος. Η αναζήτησή του απέληξε σε οικτρή αποτυχία το 1956, καθώς το «τριφασικό» όχι μόνο προκάλεσε τη σύμπληξη λαϊκού μετώπου, αλλά και κατέστησε εμφανή τη διάσταση μεταξύ της λαϊκής ψήφου και του κοινοβουλευτικού συσχετισμού δυνάμεων. Η «ενισχυμένη» αναλογική του 1958 θα μπορούσε να έχει καλύτερη τύχη, αν δεν συνέβαινε η διαίρεση των κομμάτων του Κέντρου και η –παροδική όπως αποδείχθηκε- ενίσχυση της Αριστεράς να αναδείξουν την τελευταία σε αξιωματική αντιπολίτευση. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι οι εξελίξεις της διετίας 1956-1958 υπονόμισαν τις προοπτικές για μία βαθμιαία ομαλοποίηση του πολιτικού βίου με την άμβλυνση των συνεπειών της εμφύλιας σύγκρουσης, καθώς αναζωπύρωσαν τις εμφυλιοπολεμικές ψυχώσεις στους κρατικούς και παρακρατικούς μηχανισμούς.

V. Οι νομοθετικές παλινωδίες στην περίοδο της Μεταπολίτευσης

Τα εκλογικά συστήματα που εφαρμόσθηκαν στην Ελλάδα μετά τη μεταπολίτευση του 1974 αποτέλεσαν άμεση συνέχεια του καθιερωμένου από την προδικτατορική περίοδο συστήματος της «ενισχυμένης» αναλογικής. Εξαίρεση ήταν η αναλογική του ν. 1847/89, η οποία ίσχυσε στις εκλογές Ιουνίου και Νοεμβρίου 1989 και Απριλίου 1990. Η ουσία της «ενισχυμένης» αναλογικής είναι ότι εξασφαλίζει μία περιορισμένη, σε σύγκριση με το ποσοστό ψήφων τους, εκπροσώπηση των μικρών κομμάτων στο Κοινοβούλιο και μία αντίστοιχη πριμοδότηση του πρώτου κυρίως κόμματος. Αυτό διευκολύνεται έτσι να επιτύχει απόλυτη κοινοβουλευτική πλειοψηφία. Υπό τα ισχύοντα έως τις αρχές 21ου αιώνα δεδομένα του ελληνικού κοιμματικού συστήματος, που χαρακτηριζόταν ως «πολωμένος τρικομματισμός», το εκλογικό αυτό

σύστημα διευκόλυνε την απομόνωση της αριστεράς. Η τελευταία εξασφάλιζε ούτως ή άλλως κοινοβουλευτική εκπροσώπηση και επομένως δεν εξαναγκαζόταν σε σύγκλιση και σύμπραξη με τον ενδιάμεσο ή κεντρώο χώρο, όποια μορφή και αν έπαιρνε ο τελευταίος. Από την άλλη πλευρά όμως η αριστερά δεν μπορούσε και να διαδραματίσει ρυθμιστικό ρόλο για τον σχηματισμό κυβέρνησης ούτε, γενικότερα, να επηρεάσει αποφασιστικά την άσκηση της εξουσίας. Έτσι ως μοναδικοί διεκδικητές της εξουσίας απέμεναν αφ' ενός ο πολιτικός χώρος της Ε.Ρ.Ε. προδικτατορικά και της Ν.Δ. μεταδικτατορικά και αφ' ετέρου εκείνος της «Ένωσης Κέντρου» και αργότερα του ΠΑ.ΣΟ.Κ.

Έργο της Κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας του καλοκαιριού του 1974, το ν.δ. 65/25.9.74 άφηνε να διαφανεί μια μάλλον αγχώδης μέριμνα για τη διασφάλιση της κοινοβουλευτικής αυτοδυναμίας του πρώτου κόμματος, το οποίο ήταν πρόδηλο ότι θα προερχόταν από τον πολιτικό χώρο του προέδρου της κυβέρνησης εκείνης και βασικού συντελεστή της μεταπολίτευσης του 1974, με δεδομένη μάλιστα, ήδη από τις αρχές Σεπτεμβρίου, τη διάσπαση των επιγόνων της προδικτατορικής Ένωσης Κέντρου. Ειδικότερα το άρθρο 24 ν.δ. 65/74 κατέργαγε τη ρήτρα του «συν ένα» στην πρώτη κατανομή, ενώ το άρθρο 25 έθεσε, προκειμένου για τη συμμετοχή στη δεύτερη κατανομή εδρών, όριο 17% των εγκύρων ψηφοδελτίων σε όλη την επικράτεια για τα αυτοτελή κόμματα. Το όριο αυτό ανέβαινε σε 25% για τους συνασπισμούς δύο και 30% περισσοτέρων των δύο κομμάτων, ενώ προβλεπόταν ότι το δεύτερο σε εκλογική δύναμη αυτοτελές κόμμα μετέχει, έστω και αν το ποσοστό του υπολείπεται του 17%. Στις εκλογές της 17.11.1974 η «Νέα Δημοκρατία», την οποία ίδρυσε ο πρωθυπουργός Κωνσταντίνος Καραμανλής, απέσπασε θριαμβευτική νίκη, τη μεγαλύτερη στη μεταπολεμική ιστορία, με 54,37% των ψήφων και 220 έδρες σε σύνολο 300. . Οι μεταβολές που επήλθαν με το ν.δ. 65/74 στο εκλογικό σύστημα μικρή επίδραση είχαν στη διαμόρφωση των κοινοβουλευτικών συσχετισμών, καθώς η «Νέα Δημοκρατία» θα κέρδιζε, ακόμη και με το σύστημα του 1963-64, περισσότερες από 200 έδρες.

Το εκλογικό σύστημα παρέμεινε σχεδόν αμετάβλητο στις εκλογές του 1977, με μόνη εξαίρεση την επαναφορά, με το άρθρο 2 ν. 626/1977, της ρήτρας του «συν ένα». Με το ίδιο εκλογικό σύστημα διεξήχθησαν και οι εκλογές του 1981, στις οποίες το ΠΑ.ΣΟ.Κ. διπλασίασε εκ νέου τις ψήφους του (48,07%) και απέκτησε 172 έδρες.

Τον Φεβρουάριο του 1985, όταν ψηφίσθηκε ο ν. 1516/85, στο πρώτο κεφάλαιο (άρθρα 1 έως 4) του επιγραφόταν παραπλανητικά «διατάξεις που αφορούν στην καθιέρωση συστήματος

απλής αναλογικής». Η αναφορά στην απλή δήθεν αναλογική εξυπηρετούσε πολιτικές σκοπιμότητες του κυβερνώντος κόμματος, το οποίο ήθελε να εμφανισθεί συνεπές προς τις προεκλογικές του εξαγγελίες για καθιέρωσή της, ελάχιστη όμως σχέση είχε με την πραγματικότητα. Ο ν. 1516/85 κατήργησε τους φραγμούς, τόσο για την είσοδο των κομμάτων στις επόμενες της πρώτης κατανομές εδρών όσο και για την πρόσβαση στις έδρες επικρατείας. Τούτο πρακτικά δεν σήμαινε πολλά σε ό,τι αφορά τη δεύτερη και τρίτη κατανομή, διότι σ' αυτές, σύμφωνα με τα άρθρα 3 και 4 του παραπάνω νόμου, υπολογιζόταν και πάλι το σύνολο των εγκύρων ψήφων, χρησιμοποιημένων ή μη στην πρώτη κατανομή, όλων των κομμάτων. Ουσιαστικά επρόκειτο για αντισυνταγματική ανακύκλωση των χρησιμοποιημένων ψήφων των μεγάλων κομμάτων, η οποία αρκούσε από μόνη της για να αφήσει εκτός του νυμφώνος της δεύτερης και τρίτης κατανομής τα μικρότερα κόμματα.

Πρακτικά οι ρυθμίσεις αυτές σήμαιναν ότι τα μικρά κόμματα μπορούσαν να ελπίζουν μόνο σε μία έδρα Επικρατείας, εφόσον συγκέντρωναν περίπου 8,33% των εγκύρων ψήφων, όχι όμως και σε έδρες από τη δεύτερη ή την τρίτη κατανομή, εκτός αν υπερέβαιναν το 12 έως 13%. Και σ' αυτή την περίπτωση όμως ελάχιστα κέρδη μπορούσαν να προσδοκούν από την πηγή αυτή. Ακόμη περισσότερο, μειώνονταν δραστικά οι πιθανότητές τους να κληθούν ως εταίροι συμμαχικής κυβέρνησης, διότι το πρώτο κόμμα ευνοούνταν σε βάρος όχι μόνο των ιδίων αλλά και του δεύτερου μεγάλου κόμματος, έτσι ώστε να καθίσταται οριακό το ενδεχόμενο της μη αυτοδυναμίας του. Ας σημειωθεί ότι το εκλογικό νομοσχέδιο (ο μετέπειτα ν. 1516/85) υπερψηφίσθηκε στη Βουλή και από τα δύο μεγάλα κόμματα, τα οποία επεδίωκαν έτσι να προσδώσουν και στην επερχόμενη εκλογική αναμέτρηση τον χαρακτήρα μονομαχίας μεταξύ τους, πράγμα που επέτυχαν άλλωστε. Χαρακτηριστικό του πόσο ad hoc σχεδιασμένος ήταν ο εκλογικός νόμος του 1985 είναι ότι, εάν το 1985 επαναλαμβανόταν ακριβώς το αποτέλεσμα των ευρωεκλογών του Ιουνίου 1984 (ΠΑ.ΣΟ.Κ. 41,6%, ΝΔ 38,1%) το κυβερνών κόμμα θα κέρδιζε, με το σύστημα αυτό, 155 έδρες.

Ούτως ή άλλως ο ν. 1516/85 ανταποκρίθηκε πλήρως στις προσδοκίες των εμπνευστών του. Το εκλογικό σώμα ανανέωσε την εμπιστοσύνη του προς το ΠΑ.ΣΟ.Κ., με 45,82% των ψήφων που μεταφράστηκε σε 161 έδρες, ενώ η «Νέα Δημοκρατία» με 40,84% δεν ξεπέρασε τις 126 έδρες και το Κ.Κ.Ε. με 9,89% τις 12. Μία έδρα κέρδισε και το Κ.Κ.Ε. Εσωτερικού, χάρη στο 1,84% των ψήφων που απέσπασε 101. Το αποτέλεσμα αυτό επέτρεψε στη νέα Βουλή να εξαντλήσει τη θητεία της, έως τον Ιούνιο του 1989, παρά την λαϊκή δυσανεμία

από την οικονομική πολιτική της κυβέρνησης τις εναντίον της κατηγορίες για σκάνδαλα και την ασθένεια του πρωθυπουργού Ανδρέα Παπανδρέου το φθινόπωρο του 1988.

Για τον ένα από τους δύο πόλους του δικομματισμού της ελληνικής πολιτικής η προσήλωση στην «ενισχυμένη» αναλογική ήταν, για λόγους αναγόμενους στη θέση του στο δεξιό του πολιτικού φάσματος και στην ανυπαρξία ενός πιθανού κυβερνητικού εταίρου γι' αυτόν στο κέντρο, θέμα αρχής. Για τον άλλο πόλο ωστόσο, ο οποίος συνέβη να εκφράζεται από το κυβερνών μεταξύ 1981 και 1989 κόμμα, ήταν απλώς θέμα οπορτουνισμού. Τούτο αποδείχθηκε τον Μάρτιο του 1989, οπότε, μπροστά στην επαπειλούμενη εκλογική ήττα, η κυβέρνηση κατέθεσε στη Βουλή νομοσχέδιο που περιείχε το αναλογικότερο σύστημα στην ελληνική ιστορία. Το νομοσχέδιο υπερψηφίσθηκε και από την αξιωματική αντιπολίτευση, καθώς η τελευταία ήθελε να φανεί αρεστή στα κόμματα της αριστεράς, με τα οποία είχε αναλάβει κοινές πολιτικές πρωτοβουλίες με στόχο τη διεξαγωγή πρόωγων εκλογών στις αρχές του 1989. Αντίθετα, οι βουλευτές των τελευταίων αρνήθηκαν να το υπερψηφίσουν, ζητώντας ένα ακόμη αναλογικότερο σύστημα. Ο ν. 1847/1989 θέσπισε δύο ουσιαστικά εκλογικά συστήματα: Αναλογική για τις πολυεδρικές και πλειοψηφικό για τις μονοεδρικές περιφέρειες, όπου εκλεγόταν όποιος συγκέντρωνε τη σχετική πλειοψηφία, ενώ τα αχρησιμοποίητα υπόλοιπα των άλλων συνδυασμών από τις περιφέρειες αυτές δεν μεταφέρονταν στις μείζονες περιφέρειες, σε αντίθεση βέβαια με τα υπόλοιπα των πολυεδρικών περιφερειών. Ακολούθησε η διεξαγωγή εκλογών τον Ιούνιο του 1989, στις οποίες η «Νέα Δημοκρατία» με 44,3% των ψήφων δεν ξεπέρασε τις 145 έδρες, το ΠΑ.ΣΟ.Κ. με 39,1%, έλαβε 125, ενώ ρυθμιστής της κατάστασης αναδείχθηκε «Συνασπισμός της Αριστεράς» με 13,1% και 28 έδρες. Το αποτέλεσμα ήταν ο σχηματισμός της κυβέρνησης Τζανετάκη με στήριξη από τον «Συνασπισμό» και τη Ν.Δ. αλλά περιορισμένο χρονικό ορίζοντα, και νέες εκλογές στις 5.11.1989. Η Ν.Δ. αύξησε το ποσοστό της σε 46,19%, υπολείφθηκε όμως και πάλι της απόλυτης κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας (148 έδρες), ενώ αύξηση σημείωσε και το ΠΑ.ΣΟ.Κ., με 40,67% και 128 έδρες. Ο «Συνασπισμός» διαπίστωσε με οδυνηρό τρόπο ότι ο ρόλος του ρυθμιστή έχει μειονεκτήματα και κινδύνους, αφού είδε τις ψήφους του να μειώνονται στο 10,97% και τις έδρες του στις 21, ενώ από μία έδρα κέρδισαν οι «Οικολόγοι-Εναλλακτικοί», με 0,58%, και ο μουσουλμανικός συνδυασμός Ροδόπης. Η οικουμενική κυβέρνηση Ζολώτα αποτέλεσε την προσωρινή λύση στο πολιτικό αδιέξοδο και η χώρα οδηγήθηκε και πάλι στις κάλπες στις 8.4.1990. Η Ν.Δ. συγκέντρωσε 46,89% και 150 έδρες, πράγμα που της επέτρεψε να σχηματίσει κυβέρνηση με την ψήφο και του μοναδικού βουλευτή της ΔΗ.ΑΝΑ. (0,67%). Το ΠΑ.ΣΟ.Κ. έπεσε στο 38,61% και 123 έδρες, ο

«Συνασπισμός» στο 10,28% και 19 έδρες, ενώ οι συνδυασμοί συνεργασίας των δύο κομμάτων στις μονοεδρικές περιφέρειες κέρδισαν τέσσερις επιπλέον έδρες. Τέλος οι «Οικολόγοι-Εναλλακτικοί», με ποσοστό 0,77% διατήρησαν την έδρα τους, ενώ από έναν βουλευτή εξέλεξαν οι μουσουλμανικοί συνδυασμοί Ξάνθης και Ροδόπης.

Έτσι το αναλογικό σύστημα του ν. 1847/1989 σημείωσε, από αριθμητική- τεχνική άποψη, αδιαμφισβήτητη επιτυχία. Αυτοδύναμη κοινοβουλευτική πλειοψηφία δεν προέκυψε από καμμία από τις τρεις εκλογικές αναμετρήσεις, ανεξάρτητα αν την άνοιξη του 1990 με τη μεταγενέστερη προσχώρηση του βουλευτή της ΔΗ.ΑΝΑ. στη ΝΔ και την 36/1990 απόφαση του ΑΕΔ η τελευταία αύξησε σε 152 τις έδρες της. Ακόμη κι έτσι, η επίδραση του ν. 1847/1989 στο πολιτικό σκηνικό έμεινε ενεργός ως τον Σεπτέμβριο του 1993, οπότε η ανεξαρτητοποίηση μόλις δύο βουλευτών ήταν αρκετή για να προκαλέσει την πτώση της κυβέρνησης και προκήρυξη πρόωρων εκλογών.

Από πολιτική άποψη όμως η αναλογική του ν. 1847/1989 αποδείχθηκε οικτρή αποτυχία, με δυσμενείς επιπτώσεις στην πορεία της χώρας μέσα σ' ένα δύσκολο ούτως ή άλλως διεθνές περιβάλλον. Από την οπτική γωνία της κυβέρνησης, η οποία είχε καταθέσει το νομοσχέδιο, η αποτυχία ήταν προφανής, αφού ούτε την άνοδο της αξιωματικής αντιπολίτευσης στην εξουσία κατάφερε να ματαιώσει, ούτε και τις ποινικές διώξεις σε βάρος μελών της, με βάση το ν.δ. 802/71 «περί ευθύνης υπουργών», να αποτρέψει. Ακόμη προφανέστερη ήταν η αποτυχία από την οπτική γωνία των κομμάτων της Αριστεράς, τα οποία κατ' εξοχήν αδικούνταν από το σύστημα της «ενισχυμένης» αναλογικής και αγωνίζονταν επί δεκαετίες για την αλλαγή του. Όχι μόνο ο «Συνασπισμός» δεν μπορούσε ή δεν ήθελε να γίνει εταίρος σε οποιαδήποτε συμμαχική κυβέρνηση με μακροπρόθεσμη προοπτική και έτσι να επηρεάσει το πολιτικό και κοινωνικό γίγνεσθαι με πιο αποφασιστικό τρόπο από ό,τι μια μόνιμη αντιπολίτευση, αλλά και υπέστη βαριές εκλογικές απώλειες.

Η νέα κυβέρνηση της Ν.Δ. υπό τον Κ.Μητσοτάκη έσπευσε να υποβάλει στη Βουλή εκλογικό νομοσχέδιο, το οποίο ψηφίσθηκε και έγινε νόμος του κράτους τον Νοέμβριο του 1990 (ν. 1907/90). Με αυτόν επανήλθαν σε ισχύ οι διατάξεις των έως το 1985 νόμων για το εκλογικό σύστημα, όπως αυτές είχαν κωδικοποιηθεί στα άρθρα 88-91 π.δ. 152/85, με σημαντικές τροποποιήσεις. Έτσι ενώ παρέμεινε η βασική φιλοσοφία του συστήματος της «ενισχυμένης» αναλογικής, δηλαδή η εξασφάλιση μονοκομματικής κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας, καθώς και η βασική μεθοδολογία του, δηλ. η ανακύκλωση των χρησιμοποιημένων στην πρώτη

κατανομή ψήφων, προστέθηκαν τρεις νέες παράμετροι: Πρώτο, η δυσμενής μεταχείριση των συνασπισμών στην, ενδεχομένως αποφασιστική για την κατάκτηση της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας, τρίτη κατανομή των εδρών (άρθρο 1 παρ. 1 ν. 1907/90). Δεύτερο, η ρήτρα αποκλεισμού από όλες τις κατανομές όσων εκλογικών σχηματισμών δεν συγκεντρώνουν το 3% των εγκύρων ψήφων σε όλη την επικράτεια (άρθρο 3 ν. 1907/90). Και τρίτο, η «εξομάλυνση αντιστοιχίας ψήφων και εδρών» (άρθρο 4 ν. 1907/90), έτσι ώστε τα κόμματα που υπερέβαιναν το 3% των ψήφων να λαμβάνουν τουλάχιστον το 70% των εδρών που θα τους αντιστοιχούσαν με βάση την ιδανική αναλογία ψήφων – εδρών (άρα η αριστερά να μην έχει ουσιαστικό κίνητρο συνεργασίας με το ΠΑ.ΣΟ.Κ.). Το εκλογικό αυτό σύστημα αποδείχθηκε κάπως μακροβιότερο από τα προηγούμενα, αφού εφαρμόστηκε σε τέσσερις εκλογικές αναμετρήσεις (1993, 1996, 2000 και 2004) οδηγώντας σε μονοκομματικές πλειοψηφίες στην Βουλή με ποσοστά (πρώτου κόμματος) μεταξύ 41,5% και 46,9%.

Με τον ν. 3231/2004 (τη φιλοσοφία του οποίου διατήρησε και ο ν. 3636/2008) άλλαξε θεμελιακά ο τρόπος κατανομής των εδρών στα κόμματα, αφού αυτός γίνεται πια σε πανεθνική κλίμακα, αν και δεν αλλάζει η «φιλοσοφία» του εκλογικού συστήματος, δηλαδή η ενίσχυση του πρώτου κόμματος ώστε να διευκολύνεται ο σχηματισμός κυβέρνησης. Με βάση τα έκτοτε ισχύοντα, από το σύνολο των τριακοσίων βουλευτών, οι διακόσιοι ογδόντα οκτώ εκλέγονταν στις εκλογικές περιφέρειες και οι υπόλοιποι δώδεκα (βουλευτές επικρατείας) ενιαία σε όλη την επικράτεια. Η κατανομή των διακοσίων εξήντα (διακοσίων πενήντα μετά τον ν.3636/2008) από τις τριακόσιες έδρες γινόταν κατά τρόπο αναλογικό: Για τον καθορισμό των εδρών που δικαιούνταν κάθε εκλογικός σχηματισμός, το σύνολο των ψήφων που συγκέντρωσε στην Επικράτεια πολλαπλασιαζόταν με τον αριθμό 260 και το γινόμενο που προέκυπτε διαιρούσαν με το άθροισμα των έγκυρων ψηφοδελτίων που συγκέντρωναν στην Επικράτεια όσοι σχηματισμοί συμμετείχαν στην κατανομή των εδρών. Επιπλέον, όμως, των εδρών που προέκυπταν, σύμφωνα με τα παραπάνω, παραχωρούνταν στο αυτοτελές κόμμα που συγκέντρωσε τον μεγαλύτερο αριθμό έγκυρων ψηφοδελτίων στο σύνολο της Επικρατείας, σαράντα ή πενήντα ακόμη έδρες, οι οποίες προέρχονται από εκλογικές περιφέρειες, στις οποίες είχαν παραμείνει αδιάθετες έδρες. Παρά την αναλογική κατανομή των διακοσίων πενήντα εδρών, η παραχώρηση πενήντα επιπλέον εδρών στο πρώτο κόμμα είχε ως αποτέλεσμα μια περιορισμένη, σε σύγκριση με το ποσοστό ψήφων τους, κοινοβουλευτική εκπροσώπηση όλων των άλλων κομμάτων και μια αντίστοιχη πριμοδότηση του πρώτου κόμματος, «ενισχύοντας» έτσι το τελευταίο ώστε να κατακτήσει την απόλυτη κοινοβουλευτική πλειοψηφία.

Μετά τις εκλογές του 2015 και τον σχηματισμό της κυβέρνησης ΣΥ.ΡΙΖ.Α/ ΑΝ.ΕΛ., ο ν. 4406/2016 (άρθρο 2) κατάργησε την παραπάνω πριμοδότηση του πρώτου κόμματος και εισήγαγε την ισότιμη μεταχείριση, από την άποψη της κατανομής εδρών σ' εκείνα, για όλα τα κόμματα που υπερβαίνουν το «εκλογικό κατώφλι» του 3% των ψήφων πανελλαδικά. Ο νόμος αυτός όμως δεν ψηφίστηκε με την απαιτούμενη κατά το άρθρο 54 παρ. 1 Συντ. πλειοψηφία των δύο τρίτων του συνολικού αριθμού των βουλευτών ώστε να μπορεί αν ισχύσει άμεσα, στις επόμενες από την ψήφισή του, εκλογές του Ιουλίου 2019. Έτσι στις εκλογές εκείνες εφαρμόστηκε το εκλογικό σύστημα των ν. 3231/2004 και 3636/2008, όπως προαναφέρθηκε. Ακολούθησε η ψήφιση, τον Ιανουάριο του 2020, του ν. 4654/2020, ο οποίος επανέφερε (άρθρο 1) τη πριμοδότηση του πρώτου κόμματος, αν και με διαφοροποιήσεις σε σχέση με τα ισχύοντα ως το 2019 (εάν το πρώτο κόμμα έχει λάβει λιγότερο από το ένα τέταρτο του συνόλου των έγκυρων ψήφων δεν πριμοδοτείται, αν έχει λάβει τα δύο πέμπτα ή περισσότερο του ίδιου συνόλου ενισχύεται με 50 επιπλέον έδρες, ενώ μεταξύ του 25% και του 40% των ψήφων λαμβάνει αρχικά 20 περισσότερες έδρες και κατόπιν κλιμακωτά μία επιπλέον έδρα για κάθε μισή ποσοστιαία μονάδα ψήφων, π.χ. με ποσοστό ψήφων 30% λαμβάνει 30 έδρες ενίσχυσης, πέρα από το μερίδιο του επί των υπολοίπων 270 εδρών). Και αυτό όμως το νομοθέτημα δεν συγκέντρωσε την απαραίτητη πλειοψηφία των δύο τρίτων και άρα δεν εφαρμόστηκε στις εκλογές του Μαΐου του 2023. Από εκείνες δεν προέκυψε αυτοδύναμη κοινοβουλευτική πλειοψηφία και, με δεδομένη την άρνηση του πρώτου κόμματος (Ν.Δ.) να μπει έστω σε συζήτηση για κυβέρνηση συνεργασίας και την πολιτική ανομοιογένεια των υπόλοιπων κοινοβουλευτικών κομμάτων μεταξύ τους, οδηγηθήκαμε στις εκλογές του Ιουνίου του 2023, με το σύστημα του ν. 4657/2020 οπότε και προέκυψε η αναμενόμενη αυτοδυναμία της Ν.Δ.

VI. Συμπεράσματα

Από το 1822 ως το 1964 θεσπίστηκαν τουλάχιστον 25 νομοθετήματα σχετικά με το εκλογικό σύστημα και εφαρμόστηκαν στην πράξη όλων των ειδών τα συστήματα, πλειοψηφικά, αναλογικά και μικτά, ενίοτε με εξάμβλωματικές συνέπειες, όπως η μετατροπή της εκλογικής μειοψηφίας σε κοινοβουλευτική πλειοψηφία το 1933 και το 1956 ή η παραλίγο πλήρης εξαφάνιση της αντιπολίτευσης από το κοινοβούλιο το 1928, το 1935 και το 1952, ενώ επανειλημμένα ήταν και τα κρούσματα βίας και νοθείας καθώς και οι περιπτώσεις αποχής ολόκληρων παρατάξεων από τις εκλογές σε ένδειξη διαμαρτυρίας. Μετά την μεταπολίτευση

του 1974 η βία και η νοθεία τερματίστηκαν, όχι όμως και ο χορός των αλληπάλληλων αλλαγών στα εκλογικά συστήματα. Οι σχετικές διατάξεις έχουν κατά κανόνα φωτογραφικό χαρακτήρα: Φωτογραφίζουν δηλαδή τις ανάγκες του κυβερνώντος κόμματος, ενόψει των εκτιμήσεων του ίδιου για τη μελλοντική του απήχηση στο εκλογικό σώμα και της στρατηγικής συμμαχιών του, έτσι ώστε να βρεθεί στην καλύτερη δυνατή θέση μετά τις επόμενες εκλογές. Υπό τις προϋποθέσεις αυτές είναι φυσικό να έχουμε συχνές μεταβολές του εκλογικού συστήματος. Και όταν ακόμη το τελευταίο δεν μεταβάλλεται ουσιαστικά μέσα στο διάστημα μιας συγκεκριμένης βουλευτικής περιόδου, τούτο δεν οφείλεται τόσο στον σεβασμό της θεσμικής συνέχειας και σταθερότητας των κανόνων του πολιτικού παιχνιδιού, όσο στην εκτίμηση ότι το υπάρχον σύστημα εξυπηρετεί το κυβερνών κόμμα.

Με την έννοια αυτή όλοι οι ελληνικοί εκλογικοί νόμοι ήταν στην πραγματικότητα, ειδικότερα ως προς τις διατάξεις περί εκλογικού συστήματος, λιγότερο ή περισσότερο νόμοι-μέτρα. Αντιλαμβανόμενος προφανώς το διαχρονικό άτοπο, ο αναθεωρητικός νομοθέτης του 2001 απαίτησε, όπως εκτέθηκε, πλειοψηφία δύο τρίτων ώστε να ισχύουν άμεσα οι ρυθμίσεις περί εκλογικού συστήματος. Ωστόσο οι διπλές εκλογές του 2023 απέδειξαν την αναποτελεσματικότητα του αναθεωρητικού διαβήματος.

Το 1959 ο Konrad Hesse έγραψε ότι η πρακτική εφαρμογή του Συντάγματος προϋποθέτει την ύπαρξη επαρκούς θέλησης για το Σύνταγμα στην αντίστοιχη κοινωνία. Θα προσέθετα ότι η εύρυθμη λειτουργία των πολιτικών θεσμών γενικότερα προϋποθέτει την ύπαρξη επαρκούς θέλησης για κανονικότητα. Στην ελληνική κοινωνία αυτή η θέληση βρίσκεται σε χαμηλότερα επίπεδα από ό,τι παραδείγματος χάριν στη Γερμανία και γι' αυτό εκεί υπάρχει ένα μόνο εκλογικό σύστημα τα τελευταία 75 χρόνια, ενώ σε μας οι «ευρεσιτεχνίες» του εκλογικού νομοθέτη είναι συνεχείς. Εξάλλου, προς το παρόν όλες οι δημοσκοπικές ενδείξεις αφήνουν να εννοηθεί ότι στα επόμενα χρόνια μάλλον θα ενταθεί ο υφιστάμενος ήδη κατακερματισμός των πολιτικών δυνάμεων του τόπου και άρα θα υπάρχουν πειρασμοί νέων παρεμβάσεων στο εκλογικό σύστημα για την υποβοήθηση της κυβερνητικής σταθερότητας. Η ιστορική εμπειρία, ωστόσο, δείχνει ότι η κυβερνητική σταθερότητα και γενικότερα η λειτουργικότητα της Βουλής, όχι μόνο ως οργάνου που αναδεικνύει κατ' ουσία την κυβέρνηση αλλά και ως νομοθέτη, είναι μέγεθος περισσότερο πολιτικό και λιγότερο αριθμητικό. Δεν εξαρτάται, δηλαδή, και δεν διασφαλίζεται μόνο από τον συσχετισμό δυνάμεων των κοινοβουλευτικών ομάδων, αλλά από τα γενικότερα κοινωνικοπολιτικά δεδομένα και (αν)ισορροπίες δυνάμεων.

Εάν μια κοινωνία περιέλθει σε ανυπερβλητή αντίφαση προς τον ίδιο τον εαυτό της, κανένα εκλογικό σύστημα δεν μπορεί να διασώσει τη λειτουργικότητα των πολιτικών της θεσμών.

** Εισήγηση στην Εκδήλωση του Ομίλου «Αριστόβουλος Μάνεσης» Εκλογικό Σύστημα και Πολιτικό Σύστημα: μεταξύ αντιπροσωπευτικότητας και «κυβερνησιμότητας», ΔΣΑ 17 Οκτωβρίου 2025.*

Δημοσίευση στο www.constitutionalism.gr «Όμιλος Αριστόβουλος Μάνεσης», διαθέσιμη σε: <https://www.constitutionalism.gr/o-choros-ton-ellinikon-eklogikon-systimaton/>